

Tit Livij

Galci zavzamejo Rim.

Druga ustanovitev mesta (386)

Zgodovina Rima, 5.37.4–55.5

Prevedel Primož Simoniti

37 [...] Ko so Galci medtem izvedeli, da so kršitelji medčloveškega prava poželi časti, njihovo odposlanstvo pa posmeh, so podivjali od besa – to pleme pri tem ne pozna mere –, pri priči izdrli bojna znamenja in se v pospešenem pohodu odpravili na pot. Ko so se prestrašena mesta ob hrupu njihovega prehoda jadno oborožila in je vanje pribežalo prebivalstvo s podeželja, so na vse grlo razglašali, da gredo nad Rim; povsod, koder so se valili, se je vojni pohod konj in mož razlival v dolžino in širino in zavzemal neznansko veliko prostora. Toda prehitevale so jih novice in poročevalci iz Kluzija, nato pa po vrsti iz drugih ljudstev, in naglica sovražnikov je zbudila v Rimu kar največji strah, kajti čeprav je vojska, kakor da gre za nenaden napad, odkorakala nanagloma, so trčili eni na druge že pri enajstem milniku, kjer se reka Alija, ki priteka v globoki strugi iz krustumerijskih gora, nedaleč od ceste izliva v Tiberu. Na nasprotnem bregu in vsenaokrog je že mrgolelo sovražnikov in to divje ljudstvo je v svojem prirojenem veselju do nesmiselnega trušča napolnilo vso okolico z grozljivimi zvoki divjega petja in mnogoglasnega vika in krika.

38 Tam so vojaški tribuni, ne da bi prej določili prostor za tabor, ne da bi zgradili nasip, kamor bi se lahko umaknili, in ne da bi pomislili vsaj na bogove, če že ne na ljudi, se pravi, brez opravljenega avspicija in ne da bi videli ugodno znamenje, razporedili bojno vrsto z daleč razpotegnjenima kriloma, da jih množica sovražnikov ne bi mogla obkoliti. Kljub temu se jim ni posrečilo izenačiti dolžine bojne črte s sovražniki, ker je bila sredina raz-

redčena in zato šibka in komajda sklenjena. Na desni je bila majhna vzpetina; tja so sklenili postaviti pomožne čete; kakor je bil ta ukrep začetek brezglavega strahu in bega, tako je bil za bežeče edina rešitev. Galski poglavar Bren se je namreč ravno zaradi maloštevilnosti sovražnikov ustrašil zvijače in menil, da so Rimljani zasedli vzpetino s tem namenom, da bi pomožne čete, brž ko bi njegovi čelno treščili ob legijsko črto, navalile nanje s hrbta in z boka, zato se je obrnil proti pomožnim četam in ni dvomil, da bo, če jih vrže od tam, na ravnini spričo tolikšne številčne premoči požel lahko zmago. Tako zelo sta bili na strani barbarov ne le sreča, ampak tudi preudarnost.

Na drugi strani ni nič spominjalo na Rimljane, ne med poveljniki ne med vojaki. Strah in misel na beg in tolikšna samopozaba so se jih polastili, da bi velika večina rajši zbežala v Veje, mesto sovražnikov, čeprav je pot tja zapirala Tibera, ali pa naravnost v Rim k ženam in otrokom. Samo kratek čas je vzpetina ščitila pomožne čete; brž ko so drugi v bojni vrsti zaslišali vpitje, prednji od strani, zadnji s hrbta, so se nepoškodovani in nedotaknjeni spustili v beg, skorajda preden so zagledali dotlej neznanega sovražnika, tako da se ne samo niso poskusili spopasti, temveč niti bojnega krika niso zagnali. Tudi medsebojnega pobijanja med bojujočimi se ni bilo; padalo je po njihovih hrbtih, ko so se prerivali v gneči in bežeč sami ovirali drug drugega. Na bregu Tibere, kamor je zbežalo celotno levo krilo, potem ko se je znebil orožja, je sledila velika morija in precēj neveščih plavanja ali onemoglih pod težo oklepov in druge oprave so pogoltnili vrtinci. Vendar pa je večina nepoškodovana pribežala v Veje, od koder niso poslali v Rim ne samo nobenega sporočila o porazu, temveč še sla ne. Na desnem krilu, ki je bilo daleč od reke in bolj ob vznožju griča, so se vsi pognali proti Rimu in se, celo ne da bi zaprli mestna vrata, zatekli na Grad.

39 Tudi Galci so bili kot omamljeni, prevzel jih je čudež tako nenadne zmage in osupli od napetega pričakovanja so obstali, kakor da ne dojamajo, kaj se je zgodilo, nato so se ustrašili, da gre za zvijačo, naposled so začeli zbirati oprave padlih in nakopičili grmade orožja, kakor je njihov običaj. Šele tedaj, ko ni bilo o sovražnikih ne duha ne sluha, so se odpravili po cesti in nedolgo pred sončnim zahodom prišli pred mesto Rim. Ko so naprej poslani konjeniki sporočili, da vrata niso zaprta, da pred vrati ni postavljenih straž, da ni oboroženih ljudi na obzidju, jih je spet zaustavil nov čudež, podoben prejšnjemu. Iz strahu pred nočjo in lego neznanega mesta so se utaborili med Rimom in Anieno in poslali okrog obzidja in k drugim vratom oglednike poizvedovat, kakšne načrte imajo sovražniki v izgubljenem položaju.

Ker jih je iz bitke hitelo v Veje več kakor v Rim in ni nihče mislil, da je preživel sploh kdo razen tistih, ki so zbežali nazaj v Rim, so žalovali za vsemi, tako živimi kakor mrtvimi, in skoraj vse mesto je napolnil jok in stok. Ko se je razvedelo, da so sovražniki že tu, je v splošnem preplahu zastalo zasebno žalovanje; kmalu se je zaslišalo tudi tuljenje in neubrano petje barbarov, ki so se v trumah potikali ob obzidju. Nato so bili vsi ljudje do drugega jutra v taki

napetosti, da se jim je znova in znova dozdevalo, da se bo vsak čas začel napad na mesto – najprej ob prihodu [barbarov] pred mesto, saj bi ostali pri Anieni, če bi ne imeli tega namena, nato ob sončnem zahodu, ker je preostalo le še malo dneva, potem pa, da so preložili načrt v noč, da bi razširili še več groze. Naposled jim je vzel dih bližajoči se svit in nenehni strah je brez presledka prešel v nesrečo samo, ko so sovražne čete z bojnimi znamenji pridrle skozi vrata.

Vendar pa državljani nikakor niso bili ne to noč ne naslednji dan podobni včerajšnjim, ki so tako strahopetno bežali ob Aliji. Ko namreč ni bilo nobene upanja več, da bo mogoče braniti mesto s tako majhnim preostankom vojske, so sklenili, naj se za orožje sposobna mladina z ženami in otroki vred ter še krepki možje med senatorji umaknejo na Grad in Kapitol, znosijo tja orožje in žito in potem z utrjenih položajev branijo bogove in ljudi in rimsko ime; flamen in Vestine svečenice naj odnesejo svete predmete daleč proč od pobojev in požarov in ne opustijo češčenja bogov, dokler bo še živ, kdor jih more častiti. Če bosta grozeče razdejanje mesta preživela Grad in Kapitol, sedež bogov, če senat, glava državne modrosti, če za orožje sposobna mladina, ne bo težko izgubiti veliko starejših ljudi, ki ostanejo v mestu in morajo tako in tako umreti. In da bi se s tem mirnega duha sprijaznila množica plebejcev, so starci, nekdanji triumfatorji in konzuli, oznanili pred javnostjo, da bodo umrli skupaj z njimi, da s tem svojim telescem, ki ne more več ne nositi orožja ne braniti domovine, ne bodo še poslabšali stiske oboroženih bojevnikov.

40 Take besede tolažbe so govorili starci, namenjeni smrti. Potem so se s spodbudami obrnili k sprevodu mladih mož, jih pospremili na Kapitol in na Grad in priporočili njihovemu pogumu in mladosti vse, kar je še preostalo sreče mestu, zmagovitemu celih tristo šestdeset let. Ko so se od odhajajočih, ki so nosili s seboj vse upanje in vso pomoč, poslovili tisti, ki so sklenili, da ne bodo preživeli propada osvojenega mesta, sta bila usmiljenja vredna že dogajanje samo in pogled nanj, mero človeškega trpljenja pa je dopolnil tudi jok žensk in njihovo neodločno tekanje zdaj sem zdaj tja, ko so hodile za možmi in sinovi in jih nenehno spraševale, kakšni usodi jih prepuščajo. Veliko žensk je vendar sledilo svojcem na Grad, ne da bi jim kdo branil ali jih vabil s seboj, kajti omejevati število neoboroženih, ki bi koristilo obleganim, bi bilo vse preveč nečloveško.

Druga truma, zvečine plebejcev, ki jih tako majhen grič ne bi mogel ne sprejeti ne prehraniti spričo hudega pomanjkanja žita, se je vsula iz mesta in se tako rekoč v eni sami vrsti napotila na Janikul. Od tam se je del razkropil po poljih, drugi so skušali doseči sosednja mesta – brez vodje, brez dogovora, objokujoč izgubljeno skupnost se je vsakdo trudil uresničiti svoj up, svojo odločitev.

Kvirinov flamen in device vestalke so pozabili skrb za svoje imetje in se posvetovali, katere svete predmete morajo odnesti s seboj, katere smejo pustiti, ker ni bilo dovolj moči za vse, in kje bi bil primeren prostor, ki bi jih

zvesto obvaroval in ohranil. Najboljše se jim je zdelo, da jih dajo v sodčke in zakopljejo v majhnem svetišču Kvirinovega flamna, kjer je še zdaj greh pljuniti na tla; bremena z vsem drugim vred so razdelili med seboj in odnesli po poti, ki drži z mostu na koleh na Janikul. Na tamkajšnjem klancu jih je zagledal Lucij Albinij, človek iz ljudstva, ko je na vozu peljal svojo ženo in otroke sredi med ostalo množico, ki je nerabna za boj zapuščala mesto. Ker je bila tudi v tedanjih razmerah še živa razlika med božjimi in človeškimi stvarmi, se mu je zdelo pregrešno, da bi državne svečenice pešale in nosile svete predmete rimskega ljudstva, njega in njegove pa bi videle na vozu. Zato je velel ženi in otrokom, naj stopijo z voza, posadil nanj device s svetimi predmeti in jih odpeljal v Cero, kamor so bile svečenice namenjene.

41 V Rimu so bile medtem glede na okoliščine v zadostni meri končane vse priprave za obrambo Gradu. Gruča starcev se je razšla domov in čakali so na prihod sovražnikov, trdno pripravljeni na smrt. Da bi tisti med njimi, ki so opravljali kurulske službe, umrli z insignijami nekdanje sreče, svojih častnih služb in vrlin, so si nadeli častitljiva oblačila, ki jih nosijo spremeljevalci voza s sohami bogov ali triumfatorji; tako napravljeni so sedeli sredi svojih hiš na slonokoščenih stoli. Nekateri poročajo, da je najvišji svečenik Mark Folij pred njimi zmolil obredni obrazec in tako so posvetili svojo smrt kot žrtvovanje za domovino in rimske Kvirite.

Ker je Galcem ponoči uplahnil napon bitke in ker zmaga tudi vojaško ni bila nikjer ogrožena, pa tudi mesta niso zavzeli v naskoku ali s silo, so naslednjega dne brez besa in strasti stopili v mesto skozi odprta Kolinska vrata, prišli na forum in zakrožili z očmi po templjih bogov in Gradu, ki je edini zbujal videz vojnih razmer. Nato so tam pustili zmerno veliko četo, da jih razkropljenih ne bi kdo v izpadu naskočil z Gradu ali s Kapitola, in se po praznih ulicah, na katerih ni bilo žive duše, razdelili plenit; deloma so v skupinah planili v najbližje hiše, deloma proti najbolj oddaljenim, ker da so samo te še nedotaknjene in polne plena. Potem jih je že sama opustelost navdajala s strahom, da jih bo med klatenjem presenetila kakšna zaseda, zato so se v gručah vračali na forum in v bližnjo okolico. Tam so bile hiše plebejcev zapahnjene, medtem ko so bili atriji odličnikov prosto dostopni, tako da so skorajda omahovali, ali naj rajši vdrejo v zaprte stavbe ali stopijo v odprte. Zato so si nič drugače kakor z občudovanjem ogledovali v preddverjih hiš sedeče može, zaradi oblačil in nadčloveško vzvišene drže in poleg tega tudi zavoljo dostojanstva, ki je dihlo z obličja in slovesnega izraza na njem, povsem podobne bogovom.

Ko so jih gledali in stali pred njimi kakor pred kipi bogov, je baje eden od njih, Mark Papirij, udaril s slonokoščeno palico po glavi nekega Galca, ker ga je ta potegnil za brado, kakor so jih tedaj nosili vsi, in ga razjezil in z njim se je začel pokol; druge so pobili, sedeče na stoli. Po uboju prvakov niso prizanegli nobenemu smrtniku, hiše so oplenili in jih izropane požgali.

42 Sicer pa si morda niso vsi strastno želeli razdejeti mesta, morda so prvaki Galcev sklenili zanetiti nekaj požarov za ustrahovanje, če bi nemara pripravili oblegance do tega, da bi se vdali iz ljubezni do svojih bivališč, ne pa požgati vseh hiš; kar bi pač ostalo od mesta, bi obdržali kot zastavek, s katerim bi dosegli, da si sovražniki premislijo. Vsekakor se zato ogenj prvega dne ni razmahnil na široko in vsevprek kakor v kakem osvojenem mestu.

Ko so Rimljani z Gradu strmeli v mesto, polno sovražnikov, in na brezsiljno vrvenje po vseh ulicah, pri tem pa so se zdaj tu zdaj tam druga za drugo vrstile nove strahote, niso mogli ne le ne dojeti, temveč niti več prav verjeti očem in ušesom. Kamorkoli so pritegnili pogled kriki sovražnikov in jok žensk in otrok, bučanje ognja in trušč podirajočih se hiš, tja so zgroženi obrnili vso pozornost in uprli obraz in oči, kakor da jih je usoda postavila pred prizorišče propada domovine in kakor da so po izgubi ostankov vsega, kar je bilo njihovo, sposobni braniti le še svoje telo, toliko bolj pomilovanja vredni od drugih, ki so kdaj doživeli obleganje, ker so odrezani od rodnega mesta, oblegani in primorani gledati, da je prav vse njihovo v oblasti sovražnikov.

Tudi noč po dnevu, prebitem v taki grozi, ni bila spokojnejša; nato je prišla po nemirni noči luč novega dne in ni bilo trenutka brez zmeraj novih prizorov nesreče. Bremenom in pritiskom tolikšnega zla pa se vendar niso dali ukloniti in, čeprav so gledali pred seboj vse požgano in porušeno do tal, pripraviti do tega, da ne bi pogumno branili griča, kakorkoli že revnega in neznatnega, ki so ga držali kot edino preostalo zavetje svobode. In ko so se tako rekoč že privadili zlu, ki se je ponavljalo iz dneva v dan, so odvrnili misel od skrbi za imetje in gledali le še na orožje in meče v rokah kot edini preostanek svojega upa.

43 Ko so se tudi Galci vrsto dni zamenjavo vojskovali samo s hišami v mestu in videli, da med požarišči in razvalinami osvojenega mesta ni ničesar več razen oboroženih sovražnikov, ki jim toliko gorja nikakor ne nažene strahu v kosti in ki se, če sami ne uporabijo sile, ne bodo odločili za vdajo, sklenejo seči po skrajnem sredstvu in v naskoku napasti Grad. Ob svitu se na dano znamenje postavi na forumu vsa množica v zbor. Nato zaženejo bojni krik, s ščiti oblikujejo želvo in se približajo vznožju. Njim nasproti Rimljani niso niti nepremišljeni niti preplašeni; na vseh dostopih okrepijo straže, kjer vidijo, da se sovražnik primika, mu postavijo nasproti najkrepkejše moče in s premislekom dopustijo, naj se povzpne, da bi ga, ko pride v hujšo strmino, toliko lažje pahnili v prepad. Skoraj na polovici pobočja se razpostavijo v bran in nato z višjega mesta, ki jih skoraj samo od sebe požene proti sovražnikom, potolčejo Galce z meči in jih strmoglavijo v globino, tako da se zatem nikoli več, ne deloma ne v celoti, ne poskusijo spustiti v te vrste boj.

Opustiti morajo upanje na vzpon s silo in orožjem, zato se lotijo obleganja. Na to do tega trenutka še niso pomislili in so zato s požiganjem uničili žito v mestu, kar ga je bilo v njem, s polj pa so ga ljudje ravno v teh dneh v celoti naglo pospravili v Veje. Zato so sklenili razdeliti vojsko in poslati en del plenit

pri sosednjih ljudstvih, drugi pa naj oblega Grad, tako da bi plenilci priskrbeli oblegovalcem žito s polj.

Da bi Galci, ki so se odpravili iz mesta, izkusili rimski pogum, jih je usoda sama pripeljala pred Ardeo, kjer je živel v izgnanstvu Kamil. Ko je pešal in žaloval bolj nad usodo države kakor nad svojo lastno, se kregal na bogove in ljudi in ogorčeno in začudeno spraševal, kje neki so tisti možje, ki so z njim osvojili Veje in Falerije, ki so zmeraj izbojevali svoje bitke z več poguma kakor sreče, je nenadoma zaslišal, da se bliža vojska Galcev in da se preplašeni Ardejci posvetujejo. Kakor da ga je navdahnili božji duh, je stopil v sredo ljudskega zbora, čeprav se dotlej navadno ni udeleževal takih zborovanj.

44 »Ardejci,« jih je nagovoril, »stari prijatelji, pa tudi moji novi sodržavljeni, ker je tako dovolila vaša dobrotljivost in se je to zdelo potrebno moji usodi! Nihče med vami naj ne misli, da sem prišel sem, ker bi pozabil na svoj položaj, toda stvar sama in skupna usoda nas sili, da vsakdo javno pove, kaj lahko naredi koristnega v grozeči nevarnosti. Toda kdaj se vam lahko zahvalim za velikanske zasluge, ki ste mi jih izkazali, če ne zdaj? In kje me boste potrebovali, če ne v vojni? S tem znanjem sem služil domovini in bil, nepremagan v vojni, v miru izgnan. Vam, Ardejci, pa se ponuja srečna priložnost, da se izkažete hvaležne za velike dobrote rimskega ljudstva, kakršnih se spominjate sami – kajti ni jih treba naštevati ljudem, ki jih imajo v spominu –, in v boju zoper skupnega sovražnika, ki se približuje v neurejenih trumah, pridobite temu mestu bleščečo bojno slavo. Gre namreč za pripadnike ljudstva, ki jim je narava dala telo in pogum, večja od njihove zdržljivosti, zato prinesejo v vsako bitko več strahu kakor moči. Dokaz naj bo padec Rima. Zasedli so odprto mesto; z Gradu in s Kapitola se jim upira majhna četa; že jih premaguje naveličanost nad obleganjem, razkropljeni se klatijo po deželi. V naglici si tlačijo v golt jed in vino, in ko pride noč, se s polnimi trebui uležajo na tla kjerkoli blizu potokov, brez zaščite, brez straž in čuvajev kakor divje živali. Zdaj so zaradi uspehov še bolj nepazljivi kot navadno. Če hočete obvarovati svoje obzidje in nočete, da bi vse to padlo Galcem v roke, zgrabite ob prvi nočni straži za orožje in pojdite za menoj na klanje, ne v boj. Če vam jih ne izročim, da jih nemočne v spanju pokoljete kot ovce, se ne bom branil, da me v Ardei doleti enaka usoda, kakršno sem bil doživel v Rimu.«

45 Prijatelji in nasprotniki so bili prepričani, da v tistem času ni nikjer moža, enako sposobnega za vojno. Zbor se razide in ljudje poskrbijo za telo in napeto čakajo na skorajšnje znamenje. Ko zadoni, se v tišini zgodnje noči zberejo pri mestnih vratih, Kamilu na voljo. Niso še daleč od mesta, ko, kakor je bilo napovedano, naletijo na galski tabor, nezavarovan na vse strani, in ga napadejo z gromozanskim vpitjem. Nikjer ni boja, vsepovsod poboj: gole in od spanca oмотične pokoljejo. Smrtna groza dvigne z ležišč najbolj oddaljene; ne da bi vedeli, kakšna sila se zgrinja nadnje in od kod, jih odnese s

seboj beg, nekateri se presenečeni znajdejo pred sovražniki. Veliko jih zanese v okolico Ancija, meščani jih v izpadu obkolijo.

Podoben polom so na območju Vejev doživeli Etruščani; njim se je Rim, že skoraj štiristo let njihov sosed, ogrožen od čisto novega, celo po pripovedovanju neznanega sovražnika, smilil tako malo, da so tisti čas vpadali na rimsko ozemlje in nameravali polni plena napasti tudi Veje in njegovo posadko, poslednji up rimskega imena. Rimski vojaki so videli, kako se potikajo po poljih, se nato zberejo v pohodno vrsto in ženejo plen pred seboj, in gledali njihov tabor, postavljen nedaleč od Vejev. Najprej so se zasmilili sami sebi, potem pa jih je prevzelo ogorčenje in iz njega bes: da bi se norčevali iz njihove nesreče tudi Etruščani, od katerih so odvrnili vojno z Galci in jo usmerili nase? Komaj so se obvladali, da niso pri priči navalili nanje. Zadržal jih je centurion Kvint Cedicij, ki so si ga sami postavili za poveljnika, in napad so odložili v nočni čas. Samo Kamilu enakega vodje niso imeli, vse drugo se je zgodilo na enak način in z enakim srečnim koncem. Še več, ujetnike, ki so preživeli nočni pokol, so uporabili za vodnike, se odpravili do neke druge čete Etruščanov pri Salinah in naslednjo noč iznenada uprizorili še hujšo morijo; vriskajoč ob dvojni zmagi so se vrnili v Veje.

46 Medtem traja v Rimu zaspano obleganje in obe strani mirujeta; Galci pazijo samo na to, da se ne bi mogel med stražami premuzniti noben sovražnik, ko nenadoma neki mlad Rimljan pritegne nase občudujoče poglede someščanov in sovražnikov. Rod Fabijcev je vsako leto obhajal na Kvirinalu svojo žrtveno slovesnost: v ta namen odnese Gaj Fabij Dorzuon, opasan na gabijski način, svete darí na rokah s Kapitola naravnost skozi sovražnikove straže, ne da bi se sploh zmenil za kakšen klic ali grožnjo, in pride na Kvirinal. Tam svečano opravi ves obred, ubere isto pot nazaj z enako mirnim obličjem in odmerjenim korakom, v zanesljivem upanju, da so mu naklonjeni bogovi, katerih čaščenju se ni izneveril niti iz strahu pred smrtjo, in se vrne k svojim na Kapitol, bodisi ker so Galci ostrmeli nad čudežno drznostjo, bodisi ker jih je obšel sveti strah, ki mu to ljudstvo zatrdno ni nevdano.

V Vejih sta iz dneva v dan naraščala ne le pogum, temveč je rasla tudi moč. Tam se niso zbirali samo Rimljani s podeželja, ki so se potikali po okoličih bodisi po izgubljeni bitki bodisi po nesrečni izgubi mesta, tja so se zaradi svojega deleža pri plenu¹ zgrinjali tudi prostovoljci iz Lacija. Zdelo se je, da je dozorel čas, ko si povrnejo domovino in jo iztrgajo iz rok sovražnikov, toda krepko telo je pogrešalo glavo. Že prizorišče sámo je spominjalo na Kamila in veliko je bilo vojakov, ki so se uspešno bojevali pod njegovim vodstvom in poveljstvom. In Cedicij je razglašal, da se ne bo dal pritirati tako daleč, da bi njegovemu poveljstvu pripravil konec kak bog ali človek, rajši bo, zavedajoč se svojega stanú, sam zahteval vrhovnega poveljnika. S splošnim soglasjem so

¹ Tj. plenu, ki naj bi ga odvzeli Galcem.

sklenili poklicati Kamila iz Ardee, pred tem pa vprašati senat, ki je bil v Rimu. Tako velika spoštljivost je navdajala vse in upoštevali so razlike v pooblastilih, čeprav je bilo izgubljeno skoraj vse.

V neznanski nevarnosti se je bilo treba prebiti med sovražnimi stražami. Za to nalogo se ponudi na uslugo Poncij Kominij, podjeten mlad mož: uleže se na kos plutovine in tok ga odnese po Tiberi navzdol do mesta. Od tod, kjer je z brega najbližje, se po strmi in zato od sovražnikovih straž nevarovani pečini popne na Kapitol; peljejo ga pred magistrate in pove jim, kaj zahteva vojska. Potem prejme senatski sklep, naj kuriatne komicije po ukazu ljudstva pokličejo nazaj iz pregnanstva Kamila in ta naj bo takoj postavljen za diktatorja in vojaki naj dobijo poveljnika, ki ga hočejo. Sel sestopi po isti poti in pohiti v Veje. V Ardeo so odšli h Kamilu odposlanci, ki so ga pripeljali v Veje – ali pa so zakon sprejele kurije in je bil imenovan za diktatorja v odsotnosti; verjetnejše se zdi, da je odšel iz Ardee, šele ko je izvedel za sprejetje zakona,² saj ni mogel niti zapustiti ozemlja brez ljudskega sklepa niti kot postavljeni diktator izvajati vrhovnega poveljstva.

47 Med temi dogodki v Vejih sta bila rimski Grad in Kapitol v neznanski nevarnosti. Galci so namreč – bodisi ker so našli sledi človeških stopinj, koder se je povzpel sel iz Vejev, bodisi ker so sami od sebe pri majhnem Karmentinem svetišču opazili pečino, primerno za vzpon –, v mesečni noči najprej poslali naprej neoboroženega moža, ki naj razišče pot, nato pa mu na težavnih mestih podajali svoje orožje, se med seboj podpirali in izmenoma dvigovali in vlekli drug drugega navzgor, kakor je pač zahtevalo mesto vzpona, ter v popolni tišini dosegli vrh, tako da jih ne samo niso opazile straže, temveč da niso prebudili niti psov, čeprav to žival hitro vznemiri vsak nočni šum. Niso pa preslepili gosi, Junoni posvečenih, ki se jih ni dotaknil nihče kljub hudemu pomanjkanju živeža. To je bila rešitev, kajti njihovo gaganje in prhutanje predrami Manija Manlija, ki je bil tri leta poprej konzul, izvrstnega bojevnika; ta zgrabi za orožje, hkrati pokliče k orožju druge in, in medtem ko le-ti tekajo sem ter tja, skoči do Galca, ki se je že ustopil na vrhu, ga trešči z izboklino ščita in pahne v globino. Mož izgubi ravnotežje in v padcu potegne za seboj najbližje, Manlij pa pobije druge, ki zbegani spustijo orožje in se z rokami oprijemljejo skal in visijo z njih. Že priletijo na kup tudi drugi in s strelicami in zalučanim kamenjem preženejo sovražnike; cela truma izgubi oporo in zgrmi v prepad.

Ko se nato hrup poleže, si privoščijo preostanek noči za počitek, kolikor je po razburjenju sploh mogoče, kajti vznemirjenje še kar traja, ko je nevarnost že mimo.

Ob svitu je trobenta pozvala vojake na zbor pri tribunu, da se določi dolžno poplačilo tako za pravilno kakor tudi za napačno ravnanje. Najprej je bil

2 Tj. zakona o odpravi njegovega izgnanstva.

za pogum pohvaljen Manlij in nagradili so ga ne le vojaški tribuni, temveč so glasno tudi vojaki; vsak mu je prinesel pol libre pire in kvartarij vina v njegovo hišo, ki je bila na Gradu. To se sliši kot prava malenkost, ki pa je bila zaradi pomanjkanja velik dokaz privrženosti, saj se je vsakdo prikrajšal za hrano, ki jo je odvzel samemu sebi in svojim nujnim potrebam, in jo prispeval v čast enega samega moža. Nato so poklicali pred sodišče stražarje tistega mesta, kjer niso zaznali vzpenjajočih se sovražnikov. Ko je vojaški tribun Kvint Sulpicij oznanil, da bo po vojaških običajih ukrepal proti vsem, a se je ustrašil enoglasnega vpitja vojakov, ki so valili krivdo na enega samega stražarja, je pustil vse druge pri miru, obtoženca pa, ki je bil po splošnem zatrjevanju krivec, ukazal vreči s pečine.

Zatem so bile straže na obeh straneh budnejše, tako pri Galcih, ker se je razvedelo, da med Veji in Rimom prihajajo in odhajajo sli, kakor pri Rimljanih zaradi spomina na nočno nevarnost.

48 Toda huje od vseh drugih nadlog obleganja in vojne je obe vojski trla lakota, Galce tudi kuga, ker je njihov tabor stal na nekem mestu sredi gričev, ki je bilo tedaj izsušeno od požarov in polno izparin in se je z nje, kadar je zavela sapa, dvigoval pepel, ne le prah. Ljudstvo, vajeno vlage in hladu, tega nikakor ni prenašalo; in ko so ljudje, ki sta jih mučili vročina in tesnoba, cepali od bolezni, ki so se širile kot med živino, se jim ni ljubilo pokopavati vsakega mrtveca posebej, ampak so trupla nakopičili v grmado in jih sežgali. Ta kraj je bil pozneje znan po imenu Galska sežigališča.

Potem so sklenili premirje z Rimljani in z dovoljenjem poveljnikov so se začela pogajanja. Pripoveduje se, da so Rimljani, ko so jim Galci med pogovori spet in spet omenjali lakoto in jih zaradi te stiske pozivali k vdaji, da bi ovrgli njihove domneve, na mnogih krajih metali s Kapitola kruh proti sovražnikovim stražam.

Toda potem lakote ni bilo več mogoče tajiti in jo še kar prenašati. Medtem ko je diktator sam v Ardei izvedel nabor, ukazal poveljniku konjenice Luciju Valeriju, naj pripelje vojsko iz Vejev, in ji dal natančno pripravljena navodila, da bo, ko bo napadel, kos sovražnikom, se je vojska na Kapitolu iz dneva v dan razgledovala za pomočjo, ki naj bi jo poslal diktator; vojaki so kljub utrujenosti od stražarjenja za dne in ponoči vendar prenesli vse človeške nadloge, edinole lakote jim narava ni dala premagati. Ko pa je naposled skupaj z živežem že pohajalo tudi upanje in so se ob odhodu na stražo onemogli malodane sesedati pod orožjem, so zahtevali bodisi vdajo bodisi odkup, ne glede na kakršnekoli pogoje, kajti Galci so dajali zelo razločno vedeti, da bi lahko za neveliko plačilo opustili obleganje. Tedaj se je sestel senat in vojaškim tribunom naložil, naj se pogodijo. Nato je bil v pogovoru med vojaškim tribunom Kvintom Sulpicijem in galskim poglavarjem Brenom sklenjen sporazum in tisoč funtov zlata je bilo določenih za odkupnino – ljudstvu, ki bo kmalu vladalo narodom! Pogodbi, ki je bila že sama po sebi največja sramota, se je

pridružil se ponižanje: Galci so prinesli lažne uteži, a ko se je tribun pritožil, je nesramni Galec k utežem priložil še meč in slišati je bilo rimskemu ušesu neznosni besedi: »Gorje premaganim!«

49 Toda ne bogovi ne ljudje niso dovolili, da bi Rimljani živeli kot ljudstvo, ki se je moralo odkupiti z denarjem, kajti ko še ni bila izplačana nezaslišana cena, ker zaradi prerekanja niso odtehtali vsega zlata, pride po srečnem naključju diktator, ukaže spraviti zlato na stran in pozove Galce, naj se poberejo. Ko se le-ti upirajo in trdijo, da so se dogovorili za sporazum, odvrne, da je dogovor neveljaven, ker ga je po njegovem imenovanju za diktatorja in brez njegovega ukaza sklenil magistrat nižje stopnje, in Galcem oznani, naj se pripravijo na bitko. Svojim ukaže, naj pomečejo prtljago na kup, pripravijo orožje, da bo pri roki, in si povrnejo domovino ne z zlatom, temveč z železom, pred očmi pa naj imajo svetišča bogov in žene in otroke in od vojnih grozot oskrunjena tla domovine in vse, kar je sveta dolžnost braniti, povrniti in maščevati. Kolikor dovoljuje zemljišče, postavi zatem bojno vrsto na tleh napol razdejanega mesta, neravnega že po naravi, in poskrbi, da bodo imeli njegovi vojaki vse, kar more izbrati in pripraviti uspešna vojna umetnost. Galci, zmedeni spricho novega položaja, zgrabijo za orožje in se bolj v jezi kakor s premislekom poženejo proti Rimljanom. A sreča se je že obrnila, že sta stala rimski stvári ob strani pomoč bogov in ravnanje ljudi. Zato so bili Galci ob prvem trku premagani z nič več truda, kakor so bili sami zmagali pri Aliji. Nato so bili pod vodstvom in poveljstvom taistega Kamila v drugi bitki, bolj vredni tega imena, potolčeni pri osmem miljniku Gabijske ceste, kamor so pribežali in se zbrali. Tam je morija zajela vse, tabor je padel in celo nihče ni preživel, da bi poročal o bitki.

Ko je diktator iztrgal rodni kraj iz rok sovražnikov, se je v triumfu vrnil v mesto in med grobimi šalami, ki jih stresajo vojaki, so ga s prav nič neupravičeno hvalo imenovali Romula in očeta domovine in drugega ustanovitelja mesta.

Domovino, rešeno v vojni, je nato nedvomno znova rešil v miru, ko je preprečil izselitev v Veje, čeprav so si po požigu mesta zanj prizadevali še močnejše in so ji bili plebejci naklonjeni že sami od sebe. To je bil vzrok, da se po triumfu ni odpovedal diktaturi, saj ga je senat prosil, naj ne zapusti države v negotovosti.

50 Ker je kar najvestneje izpolnjeval verske dolžnosti, ki zadevajo nesmrtnne bogove, je prej kakor vse drugo postavil na dnevni red in dosegel sklep senata, da je treba vsa svetišča, če se jih je polastil sovražnik, obnoviti, razmejiti in očistiti oskrumbe in duumvira naj glede njihovega očiščenja povprašata knjige. S prebivalci Cere naj se v državnem imenu sklene zveza gostoljubnosti, ker so sprejeli svete predmete rimskega ljudstva in svečenike in se po zaslugi tega ljudstva ni prekinilo čaščenje nesmrtnih bogov. Priredijo naj se

kapitolinske igre, ker je Jupiter Najboljši Največji v stiski obvaroval svoj sedež in Grad rimskega ljudstva, in diktator Mark Furij je v ta namen imenoval kolegij izmed tistih, ki prebivajo na Kapitolu in Gradu. Govor je bil tudi o pravem dejanju zaradi nočnega glasu, ki je pred vojno z Galci naznanjal poraz, a se zanj ni nihče zmenil, in sklenjeno je bilo, naj se v Novi ulici posveti tempelj Aja Lokucija. Zlato, ki so ga iztrgali Galcem, in tisto zlato, ki so ga v zmedi prenesli v Jupitrovo célo, ker se niso natančno spomnili, kam bi ga morali vrniti, so razglasili za sveto in ga ukazali spraviti pod Jupitrov prestol. Že prej je državljanska skupnost izpričala strah božji: ko je zmanjkalo državnega zlata, iz katerega bi plačali celotni, z Galci dogovorjeni znesek, je namreč prejela od matron zbrano zlato, da se ni bilo treba dotakniti bogovom posvečenega. Matronam je bila izrečena zahvala in vrh tega izkazana čast, da se jim enako kakor njihovim možem po smrti govori slovesen nagrobni govor.

Šele tedaj, ko je bilo opravljeno vse, kar se tiče bogov in kar je mogel storiti samo senat, je [Kamil] – medtem ko so tribuni na nenehnih zborovanjih hujskali plebejce, naj zapustijo razvaline in se preselijo v že pripravljene Veje – odšel v spremstvu celotnega senata pred ljudski zbor in govoril takole:

51 »Kviriti, tako močno so mi zoprni prepiri z ljudskimi tribuni, da v žalosti svojega izgnanstva, ko sem živel v Ardei, nisem imel druge tolažbe kakor to, da sem daleč proč od teh zdrah in da se zaradi njih nikoli več ne vrnem sèm, pa če bi me po sklepu senata in ukazu ljudstva tisočkrat klicali nazaj. Tudi zdaj me do vrnitve ni pripravila moja drugačna volja, temveč vaša usoda; seveda je šlo za to, da ostane domovina na svojem mestu, ne za to, da bi bil jaz za vsako ceno v domovini. Še zdaj bi rad miroval in molčal, ko bi se tudi ta boj ne bil za domovino: odpovedati se ji, dokler je v človeku še iskrica življenja, bi bila za druge sramota, za Kamila tudi greh.

Zakaj čemu smo si jo povrnil, čemu smo jo iztrgali iz rok sovražnikov, če jo spet pridobljeno sami zapustimo? In ko so zmagoviti Galci zavzeli celo mesto, so rimski bogovi in rimski možje vendar obdržali Kapitol in Grad – zdaj pa, ko smo zmagovalci Rimljani in je mesto povrnjeno, bomo zapustili celo Grad in Kapitol in bo naša sreča prinesla temu mestu hujšo opustelost, kakor jo je prinesla nesreča? Tudi ko bi ne imeli verskih dolžnosti, ki so bile postavljene skupaj z mestom in izročene v dediščino iz roda v rod, je v tem času rimski stvári vendar tako očitno pomagala višja sila, da bi se vsaj po mojem mnenju ljudje odrekli vsakršnemu zanemarjanju božjega čaščenja. Poglejte si vendar po vrsti vse srečne in vse nesrečne dogodke teh let! Ugotovili boste, da se je vse srečno izteklo, če smo sledili bogovom, nesrečno pa, če se nismo zmenili zanje.

Čisto na začetku: vojne z Veji – koliko let, s kakšnim trdom smo se vojskovali! – ni bilo konec, preden ni po božjem opominu stekla voda iz Albankega jezera. In naposled nedavna izguba našega mesta, nas je mar doletela, preden se nismo zmenili za glas o prihodu Galcev, ki se je razlegel z neba,

preden so naši odposlanci prekršili pravo ljudstev, preden smo mi sami zaradi taistega zanemarjanja bogov opustili kazen za kršitev, ki bi jo bili morali kaznovati? Zato so nas premagane, zasedene in odkupljene kaznovali bogovi in ljudje tako trdo, da smo vsem deželam sveta poučen zgled.

Nato nas je nesreča spomnila na verske dolžnosti. Zatekli smo se na Kapitol k bogovom, k sedežu Jupitra Najboljšega Največjega; nekatere svetinje smo skrili pod zemljo, ko se je podiralo vse okrog nas, druge smo odpeljali v sosednja mesta in jih umaknili izpred oči sovražnikov; a čeprav zapuščeni od bogov in ljudi, vendar nismo opustili čaščenja bogov. Vrnili so nam zatorej domovino in zmago in izgubljeno vojno slavo in nad sovražnike, ki so slepi od pohlepa pri tehtanju prekršili zavezo zvestobe, prinesli grozo in beg in pogubo.

52 Če vidite, kako odločilen vpliv na človeške stvari ima čaščenje ali zanemarjanje božanstva, ali ne opazite, Kviriti, na kako velik greh se pripravljamo, ko smo iz brodoloma prejšnje krivde in poraza komaj splavali na suho? Imamo mesto, ki je bilo ustanovljeno po avspiciju in po pravilih avgurstva. V njem ni kraja, ki bi ne bil poln verskih dolžnosti in bogov. Za žrtvene slovesnosti, ki se ponavljajo iz leta v leto, niso določeni samo stalni dnevi, temveč tudi kraji, kjer jih obhajamo. Vse te bogove, državne in zasebne, hočete zapustiti, Kviriti? Se da to vaše početje enačiti s tistim dejanjem, ki smo ga nedavno med obleganjem videli v odličnem mladcu Kvintu Fabiju in so ga sovražniki občudovali nič manj od nas samih, ko je sredi galskega orožja sestopil z Gradu in obhajal vsakoletno žrtevno daritev družine Fabijcev na Kvirinalu? Ali se vam zdi prav ne prekinjati rodbinskega čaščenja niti v vojni, državne kulte in rimske bogove pa zapuščati celo v miru in dovoliti pontifikom in flaminom, da so pri opravljanju državnih svetih dolžnosti malomarnejši, kakor je bil zasebnik ob vsakoletnem prazniku svoje rodbine?

Morda bo kdo rekel, da bi lahko to počeli tudi v Vejih ali za ta opravila pošiljali svečenike od tam sèm, toda ne eno ne drugo ni mogoče, če spoštujemo obrede. Da ne naštevam vseh vrst čaščenja in vseh bogov, je mar mogoče za Jupitrovo pojedino pripraviti božje blazine kjerkoli drugje in ne na Kapitolu? Kaj naj rečem o večnem Vestinem ognju in sohi boginje, ki je kot zagotovilo oblasti v varstvu tega templja, kaj o vajinih ščitih, Mars Gradivus, in ti, oče Kvirin? Naj zapustimo na neposvečenem kraju vse te svetinje, enako stare kakor mesto, nekatere še starejše od njegovega nastanka?

In pogledjte, kakšna razlika je med nami in predniki. Oni so nam zapustili neke svete obrede, ki naj jih opravljamo na Albanski gori in v Laviniju. Prenos svetih obredov iz mest sovražnikov v Rim je veljal za greh, mi pa jih bomo brez krivde prenesli od tod v mesto sovražnikov, v Veje? Dajte no, spomnite se, kolikokrat so ponavljali sveta opravila, če je bilo iz malomarnosti ali po naključju kaj izpuščenega iz podedovanega obreda. Kaj pa je po prodigiju na Albanskem jezeru pomagalo našemu mestu, izčrpanemu od vojne z Veji, če ne

ravno ponovitev svetih opravil in avspicijev?

Toda kakor smo že spoštovali stara čaščenja, smo tudi prenašali v Rim tuje bogove in vpeljevali nove. Junono kraljico smo prepeljali iz Vejev in ji pred kratkim posvetili svetišče na Aventinu – in kako znamenit je bil ta dan zaradi izredne vneme matron in množične udeležbe! Aju Lokuciju smo dali postaviti tempelj v Novi ulici zaradi glasu z neba; kapitolske igre smo dodali k drugim vsakoletnim praznikom in na pobudo senata v ta namen ustanovili nov kolegij. Čemú vse to, če je bil naš namen zapustiti mesto Rim skupaj z Galci, če nismo po svoji volji vztrajali na Kapitolu toliko mesecev obleganja, temveč nas je tam zadrževal strah pred sovražniki?

Govorimo o svetih opravilih in templjih. Kaj pa svečeniki? Vam ne pride na misel, kolikšno krivdo si nalagamo? Vestalke imajo vendar samó to edino bivališče, od koder jih ni premaknilo nikdar nič razen osvojitve mesta; Jupitrov flamen ni smel niti eno samo noč ostati zunaj mesta. Jih hočete iz rimskih svečnikov narediti za vejske? Te bodo zapustile tvoje vestalke, Vesta? In flamen, ki bo prebival na tujem, ali bo noč za nočjo nalagal nase in na državo neznansko pregreho? Kaj torej? Tudi vse drugo, kar opravljamo po ugodnem avspiciju znotraj pomerija – kateri pozabi, kateremu zanemarjanju jih bomo prepustili? Zborovanja po kurijah, ki zajemajo vojaško področje, zborovanja po centurijah, na katerih volite konzule in vojaške tribune – kje lahko zborujejo po opravljenem avspiciju, če ne tam, kjer je navada? Jih bomo preselili v Veje? Ali pa se bo ljudstvo kljub tolikšnim težavam shajalo na zborih v tem mestu, zapuščenem od bogov in ljudi?

53 Resda je jasno, da bo vse to oskrunjeno in da skrunitve ne bo mogoče odpraviti z nobenim očiščevanjem, vendar nas okoliščine same silijo, naj zapustimo mesto, opustošeno po požarih in razdejanju, in se preselimo v nepoškodovane Veje in ne mučimo siromašnih plebejcev s pozidavo. Toda tako govorjenje je bolj pretveza kakor pravi vzrok in mislim, da vam je, ne da bi vam jaz to povedal, jasno, Kviriti, saj se spominjate, da se je že pred prihodom Galcev, ko so bile vse javne in zasebne stavbe nedotaknjene, ko je mesto stalo nepoškodovano, razpravljalo o tej isti stvari: da naj se preselimo v Veje. Le pogledjte, tribuni, kakšna razlika je med mojim in vašim mnenjem! Čeprav se to tedaj ni smelo zgoditi, mislite, da se zdaj mora. Nasprotno pa bi jaz – temu se nikar ne čudite, preden ne slišite, za kaj gre – menil tole: tudi če bi se bili tedaj morali seliti iz nepoškodovanega mesta, zdaj ne smemo zapustiti teh razvalin. Seveda, tedaj bi nam bila razlog, da se preselimo v osvojeno mesto, zmaga, slavna za nas in za naše potomce; zdaj bi bila taka selitev klavrna in sramotna za nas, slavna za Galce. Ne bo namreč videti, da smo domovino zapustili kot zmagovalci, temveč da smo jo izgubili kot poraženci: beg pri Aliji, zasedba mesta, obleganje Kapitola – to troje nas je pritiralo v neizogibno nujo, da zapustimo svoje penate in se odločimo za izgnanstvo in begunstvo iz kraja, ki ga ne moremo braniti. In Galci so mogli razdejati Rim – se bo torej izka-

zalo, da ga Rimljani niso mogli obnoviti? Kaj nam preostane, če kar pridejo z novimi četami – znano je namreč, da jih je neverjetna množica – in se hočejo naseliti v tem mestu, ki ste ga zapustili, razen da se s tem sprijaznite? Kaj pa, ko tega ne bi storili Galci, temveč vaši stari sovražniki, Ekvi in Volski, in se preselili v Rim – bi vam bilo prav, da ste vi Vejci, oni pa Rimljani? Ali pa bi rajši hoteli, da bi bila tale pustota vaša, kakor da postane mesto sovražnikov? Vsaj jaz ne vidim, kaj bi bil hujši greh. Ker se vam ne ljubi graditi, ste pripravljeni vzeti nase tak zločin, tako sramoto? Če v celem mestu ni mogoče postaviti boljše in večje hiše, kakor je koča našega ustanovitelja, ali ni boljše po pastirsko in po kmečko prebivati v kolibah med našimi svetimi kraji in penati kakor po uradnem sklepu oditi v pregnanstvo? Ko naši predniki, prišleki in pastirji, v teh krajih niso našli ničesar razen gozdov in močvirij, so v nenavadno kratkem času pozidali mesto. Nam pa se ob nepoškodovanem Gradu in Kapitolu, ko še stojijo templji bogov, ne ljubi obnoviti, kar je zgorelo? In kar bi naredil sleherni med nami, če bi mu pogorela hiša, tega ne maramo storiti vsi skupaj po vseobsežnem požaru?

54 In navsezadnje, če iz hudobije ali po naključju izbruhne požar v Vejih in se, kot se rado primeri, plamen razširi v vetru in požre velik del mesta – si bomo od tam poiskali Fidene ali Gabije ali kako drugo mesto, kamor bi se preselili? Ali nas tako malo vežejo nase rodna tla rodnega mesta in ta zemlja, ki ji pravimo, da je naša mati? Visi naša ljubezen do domovine na stavbah in tramovih? Jaz vsaj, čeprav se nerad spominjam vaše krivice in svoje nesreče, vam priznam: kadarkoli mi je med mojo odsotnostjo prišla na misel domovina, je pred mano vstalo vse to, griči in polja in Tibera in mojim očem domača pokrajina in to nebo, pod katerim sem bil rojen in vzgojen. Te stvari naj vas ganejo, Kviriti, zavoljo vaše ljubezni do njih, da rajši ostanete na svojem domu, kakor da bi, potem ko bi ga zapustili, ginevali od domotožja.

Niso bogovi in ljudje brez razloga izbrali kraja za ustanovitev tega mesta: [izbrali so] nadvse zdrave griče, reko na ugodnem kraju, po kateri se dovažajo pridelki iz notranjosti dežele, po kateri sprejemamo uvozno blago iz obmorskih krajev, morje v soseščini s svojimi ugodnostmi, vendar ne preblizu in zato ne preveč izpostavljeno nevarnosti tujih ladjevij, osrednjo pokrajino Italije, prostor, enkratno primeren za rast mesta. Dokaz je velikost tako mladega mesta. Leto tristo petinšestdeseto teče mestu, Kviriti; tako dolgo se že vojskujete s tolikšnim številom prastarih ljudstev, pri tem pa – da ne govorim o posameznih mestih – vam v vojni niso kos ne Volski v zavezništvu z Ekvi, toliko silnih mest, ne celotna Etrurija, tako cvetoča, ki na kopnem in na morju in med dvema morjema zaobsega vso širino Italije.

Kaj, za vraga, je razlog, da bi po takih izkušnjah preizkušali drugačne možnosti? Recimo, da bi lahko prešel vaš pogum kam drugam, srečnosti tega kraja zagotovo ni mogoče prenesti. Tu je Kapitol, kjer je bil nekoč ob najdbi človeške glave dan odgovor, da bo tu glava sveta in najvišja oblast. Tu se, ko

naj bi bili po nekem ptičjem znamenju naredili prostor, nista dala premakniti Juventa in Termin ob velikanskem veselju vaših očetov. Tu je Vestin ogenj, tu so padli z neba ščiti, tu bivajo vsi bogovi, ki so vam milostni, če ostanete.«

55 Pripoveduje se, da jih je Kamil prevzel s svojim govorom, najbolj v ti-stem delu, ki je zadeval vero, vendar je razpoloženje še nihalo, odločila pa je pravi trenutek izgovorjena beseda, kajti ko je malo pozneje v Hostilijeви kuriji o tem razpravljala senat in so kohorte, ki so se pravkar vračale s straže, korakale čez forum, je na zborišču zaklical centurion: »Praporščak, zapiči znamenje; tu ostanemo, tu nam bo dobro!« Ko so senatorji zaslišali ta klic, so zapustili kurijo in vzklikali, da sprejemajo znamenje, in ljudstvo, ki se je zgrnilo okrog njih, je pritrjevalo. Nato je bil zavrnjen zakonski predlog in povsod se je začela zidava mesta. Opeko je razdeljevala država, vsakdo je imel pravico lo-miti kamen in sekati les, kjer je hotel, če je jamčil s poroki, da bo stavbo končal še tisto leto. V naglici niso pazili, da bi potegnili ravne ulice, kajti odpravljena je bila razlika med svojim in tujim in zidali so, kjer je bil prostor. To je vzrok, da potekajo stare kloake, ki so bile sprva speljane pod javno zemljo, danes pod zasebnimi hišami in je tloris mesta bolj podoben naglemu prilaščanju kakor načrtni razdelitvi zemljišč.